

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	7
Глава I. Текстологическо проучване на ръкописната традиция на сказанието за Тивериадското море	20
Глава II. Опис на ръкописи, съдържащи „Сказание за Тивериадското Море”	94
Редакция А	154
Редакция Б	166
Редакция В	194
Заклучение	214
Цитирана литература	224
Съкращения	239
Резюме на английски език	240

УВОД

Сказанието за Тивериадското море (най-често цитирано под заглавие „О Тивериадскомъ морѣ“), известно главно по руски преписи от XVI–XIX в., е един от най-интересните и значителни по съдържание апокрифи, разпространени в славянските кирилски ръкописи. Досега не е открит негов аналогичен гръцки текст, което дава основание да се предположи, че е възникнал на славянска почва. Произведението е компилативно, включва основни дуалистични представи и космогонични мотиви, като в него се преплитат писмена и устна традиция. Първата публикация на фрагменти, включени в други произведения или на части от „Сказание за Тивериадското море“, е направена от А. П. Щапов през 1861 г. в изследването му за влиянието на ересите и апокрифите върху устната словесност. Това са: фрагмент от „Сказание о седми планитахъ“ (съставна част на „Хождение в Єрусалим Трифона Кордавейникова“) по препис в сборник № 1138 от Соловецката библиотека¹, началото на „Христовъ дневникъ“, препис в ръкопис от библиотеката на Пермската семинария² (преразказ), част от „Сказание о создании мира“ (по неназован препис)³ и част от „Сказание трудолюбивыхъ мужей списано изъ божественныхъ книгъ Василия Великаго, Григория Богослова, Йоана Дамаскина о преславныхъ прежнихъ неведомыхъ вещей“ (по ръкопис, принадлежащ на В. Григорович)⁴. Последният текст е публикуван за втори път от А. П. Щапов⁵ през 1863 г., вече без заглавие, но с указанието, че е преписан от В. Григорович от сборник, намерен в с. Слѣпче (дн. Република Македония) по време на пътуването му по Европейска Турция през 1844–1847 г. Според А. П. Щапов фрагментът е от т. нар. *Беседа на тримата светители*, разпространена в руски ръкописи. През 1862 г. А. Н. Пипин издава частично с осъвременен правопис, частично в преразказ, текст под заглавие „Свитокъ божественныхъ книгъ“⁶. Той оба-

¹ Щапов 1861: 258–260.

² Щапов 1861: 260–261 (ръкописът не е известен).

³ Щапов 1861: 263–265, без указание за ръкописа, публикуваният фрагмент е близък, но не и идентичен, с преписа от сборник № 240 от сбирката на Тихонравов, фонд 299 от РГБ – Москва.

⁴ Щапов 1861: 262–263.

⁵ Щапов 1863: 91.

⁶ Пипин 1862: 52–56.

че не посочва ръкописа, в който се намира издаденият препис. Същият текст е препечатан през 1865 г. в съвместното изследване на А. Н. Пипин и В. Д. Спасович върху славянските литератури⁷, след което многократно е използван в изследователската традиция. За съжаление препис с подобно заглавие не ми е известен. През 1877 г. И. Я. Порфириев издава два фрагмента от сборник № 1138 (XVII в.) от сбирката на Соловецката библиотека: „Сказание о седми планитахъ“⁸ (публикуван вече от Шчапов), и „Повесть стго Андрѣя со Епифаниемъ о вопросахъ и отвѣтахъ“⁹. Най-ранният препис (от XVI в.) със заглавие „W Тивериадскомъ морѣ“ е публикуван от Е. В. Барсов през 1886 г. Изданието е придружено от описание на ръкописа, в който е поместено „Сказание за Тивериадското море“¹⁰. Сборникът се пази днес в Държавния исторически музей, Москва, сбирка на Барсов, № 1418. През 1887 г. В. М. Мочулски публикува „Сказание трѣдлоубивѣихъ мѣжей и вѣолоубивѣихъ списано изъ божественнихъ книгъ Валия Великаго, Григория Богослова, Иода Дамаскина и преславныхъ и превѣи и невѣдимѣи вещи и безначалнѣ Господѣ Бже нашѣ како възвѣтъ Гдѣ Савлофъ прѣде вселвидимѣи и невидимѣи твари“ по препис от сбирката на В. И. Григорович (Чебоксарски препис)¹¹. Ръкописът в момента се съхранява под № 56 в сбирката на В. Григорович в Одеската държавна научна библиотека. В. И. Срезневски издава през 1904 г. нов препис от сборник № 45.8.190 от сбирката на Библиотеката на Руската академия на науките¹². През 1925 г. Йордан Иванов превежда на съвременен български език частта от текста в Слепченския препис (по изданието на А. П. Шчапов) и препечатва текстовете, издадени от Е. В. Барсов и В. Н. Мочулски и фрагмента от „Повесть стго Андрѣя со Епифаниемъ о вопросахъ и отвѣтахъ“, публикуван от И. Я. Порфириев. Той класифицира тези текстове като българска, първа, втора и трета руски версии¹³. През 1987 г. в съвместна публикация на Д. Богданович и А. Милтенова¹⁴, посветена на сборник № 29 от манастира Савина, Сърбия, писан около 1380 г., е публикуван фрагмент от еротапокритическо съчинение, съдържащ представата за предвечното съществуване на Саваот в три камари във въздуха. Според А. Милтенова¹⁵ сборникът е най-ранният известен представител на определения от нея

⁷ Пипин, Спасович 1865: 70–71.

⁸ Порфириев 1877: 86–87.

⁹ Порфириев 1877: 87–89.

¹⁰ Барсов 1886: 3–8.

¹¹ Мочулский 1877: 173–177.

¹² Срезневский 1904: 99–104.

¹³ Иванов 1925: 287–290.

¹⁴ Богдановић, Милтенова 1987: 11.

¹⁵ Богдановић, Милтенова 1987: 20.

първи тип сборници със смесено съдържание. През 1998 г. публикувах неизвестен препис, който определих като нова редакция, най-близка до архетипния текст¹⁶.

През 2008 г. Бадаланова-Гелер преведе на английски език по-голямата част от текста, издаден от Е. Барсов (отсъства историята на кръстното дърво, която в този препис е без край)¹⁷, през 2011 – преиздаде и преведе на английски език Слепенския препис¹⁸ и преписите, публикувани от Е. Барсов¹⁹ и В. И. Срезневски²⁰, а през 2013 – публикувания от В. Мочулски Чебоксарски препис²¹.

Боряна Христова преведе на съвременен български език откъса от *Сказанието за Тивериадското море*, публикуван от А. Щчапов²², текста, публикуван от Е. Барсов²³ и фрагменти от текста, публикуван от В. Мочулски по ръкопис от сбирката на В. Григорович в Одеса²⁴, с което отново насочи вниманието на българската научна и културна общност към произведението.

В продължение на повече от век и половина „Сказание за Тивериадското море“ непрекъснато е обект на разностранни проучвания. Още първите изследователи обръщат внимание на мотивите, имащи паралели в митологията и на принадлежността на произведението към богомилската традиция. А. П. Щчапов изследва влиянието му, паралелно с текстовете на т.нар. *Беседа на тримата светители*, върху формирането на т.нар. Голубинна книга и върху славянския фолклорен светоглед, като отбелязва, че дуализмът е присъщ и на предхристиянската славянска митология²⁵.

А. Н. Пипин смята, че „Свиток божественных книг“ трябва да се отнесе към старата богомилска традиция²⁶. И. Я. Порфирьев допуска, че текстът на „Свиток божественных книг“ е възникнал под влияние на богомилската идеология, без да изказва мнение за времето и мястото на възникването му²⁷. В. М. Мочулски отнася произхода на „Свиток божественных книг“ към умерено-дуалистичната среда на българските богомили²⁸. А. Н. Веселовски отбелязва сходството на дуалистичните фолклорни легенди на различни сла-

¹⁶ Димитрова-Маринова 1998: 51–57.

¹⁷ Badalanova 2008:219-230.

¹⁸ Badalanova-Geller 2011:24-25.

¹⁹ Badalanova-Geller 2011: 113-125.

²⁰ Badalanova-Geller 2011: 125-134

²¹ Badalanova-Geller 2013:71-93.

²² Христова 2010: 24–26.

²³ Христова 2010: 36–45.

²⁴ Христова 2010: 49–51.

²⁵ Щчапов 1861: 249–280.

²⁶ Пипин 1862: 64.

²⁷ Порфирьев 1872: 129; Порфирьев 1877: 31.

²⁸ Мочулский 1877: 35–36.

вянски и неславянски народи от територията на Руската империя с богомилските апокрифи, като допуска книжовно влияние при формирането на устните текстове²⁹. Той сравнява известните до този момент преписи на „Сказание за Тивериадското море“, като откроява две редакции: като обобщаващо заглавие на едната приема заглавието от публикувания от А. Н. Пипин „Свиток божественных книг“, а на другата – „О Тивериадском море“³⁰. В резултат от съпоставката на фрагменти от различни версии на въпроси и отговори (славянски и латински), съдържащи някои основни мотиви, „Тайната книга на богомилите“ и „Слово за кръстното дърво“, приписвано на Григорий Богослов, със съответните епизоди от различните редакции на „Сказание за Тивериадското море“, Веселовски изказва мнение, че текстът е възникнал в богомилска среда, но за разлика от „Тайната книга“, отразява по-умерена дуалистична космогония³¹.

Според М. Драгоманов двете редакции („Повест за Тивериадското море“ и „Свиток божественных книг“) са се появили не по-рано от XVI в. на руска почва въз основа на други апокрифни текстове, между които „Беседа на тримата светители“, Историческата палея и др.³² Н. Коробка изказва мнение, че „Сказание за Тивериадското море“ е съставено в руския север под влияние на устната традиция, съхранила древни митологически представи, отсъстващи в богомилската традиция³³. Към тази хипотеза се присъединява и А. Марков³⁴.

Й. Иванов анализира основните мотиви в произведението, доказва техния богомилски характер, утвърждава българския произход на апокрифа и пренасянето му в Русия. Нелогично обаче е определянето на Барсовския препис („О моръ Тивериадскомъ“) като първа руска версия, след като самият той смята, че произведението е възникнало в българска богомилска среда, а определената от него като втора руска версия има начало, паралелно с това на единствения засвидетелстван български препис.

М. Елиаде застъпва тезата, че „О моръ Тивериадскомъ“ е руска легенда³⁵. Интересът към славянските космогонични текстове се възроди в последната четвърт на XX в. Ив. Добрев в изследването си на славянския коледен обреден цикъл цитира фрагмент от „Сказание за Тивериадското мо-

²⁹ Веселовский 1889: 32–34.

³⁰ Веселовский 1889: 42–43.

³¹ Веселовский 1889: 43–51.

³² Драгоманов 1894: 13.

³³ Коробка: 1910: 195.

³⁴ Марков А. 1913: 64–75.

³⁵ Eliade 1970: 97.

ре” по публикувания от Е. Барсов препис и го определя също като „руска легенда”³⁶.

През 1986 г. въз основа на анализ на текстовете на Чебоксарския и Барсовския препис изказах мнение за българския произход на апокрифа, предположих възникването му в периода XI–XII в. и определих като първична редакцията, чийто представител е Чебоксарския препис³⁷, а през 1998 г. ревизирах мнението си за реда на възникване на редакциите, като изказах мнение, че най-близка до архетипния текст е една нова редакция, публикувана по препис със заглавие „Сен списокъ ис книги”³⁸ (статията е дадена за печат през 1997 г.).

През 1998 г. излезе книгата на В. Кузнецова, в която предмет на изследване са източно-славянските дуалистични легенди за сътворението на света. Първата глава в нея е посветена на апокрифа за Тивериадското море. Кузнецова класифицира познатите й 20 преписа в две редакции: Барсовска и Чебоксарска. Текстологически наблюдения върху двата публикувани преписа, дали названия на съответните редакции („О Тивериадскомъ море” и „Сказание трудолюбивых мужей и боголюбивых списано от божественных книг Ваилия Великаго, Григория Богослова, Иоанна Дамаскина о преславных прениих неведомых вещей, о безначалне Господе Боже нашем, како бысть Господь Саваофъ прежде всея видимыя и невидимыя твари”), дават на изследователката основание за заключението, че първична е Барсовската редакция³⁹. Изследването на съотношението на апокрифа за Тивериадското море с други съчинения, характерни за староруската ръкописна традиция, и систематизацията на преписите по отношение на географското им разпространение, според нея доказват възникването на архетипа на съчинението в северноруските земи⁴⁰. Б. Христова в изследването си, придружаващо новобългарския превод на апокрифа, изказва мнение, че текстът е възникнал в периода X–XII в. в българска богомилска среда⁴¹. Според нея архетипът на текста е бил близък до този, публикуван от Е. Барсов⁴². Независимо че превежда и откъса, преписан от В. Григорович от сборник, намерен в средата на XIX в. в с. Слепче, и публикуван от А. Шчапов, тя допуска възникването в руска среда на редакцията, публикувана от В. Мочулски по препис от сбирката на В. Григорович в Одеса⁴³.

³⁶ Добрев 1982: 114–115.

³⁷ Димитрова 1996: 184–192.

³⁸ Димитрова-Маринова 1998: 43.

³⁹ Кузнецова 1998: 41.

⁴⁰ Кузнецова 1998: 48.

⁴¹ Христова 2010: 8.

⁴² Христова 2010: 32.

⁴³ Христова 2010: 48.

В поредица от изследвания на славянската космогония в устната традиция Ф. Бадаланова-Гелер изследва и „Сказание за Тивериадското море” по вече публикуваните преписи. През 2008 г. тя изтъква някои общи елементи между апокрифната книжнина и славянските космогонични легенди. В бележките към превода на английски език тя отбелязва митеми, характерни за известния мотив-индекс на Ст. Томсън, както и паралели с издадени през XIX, XX и XXI в. старобългарски и староруски преписи на Книга за светите тайни Енохови и с еротапокритически текстове, а също така прилага като илюстрация преводи на английски на устни славянски легенди, на Книга на Юбилеите, Апокалипсис на Мойсей и Слово за Адам и Ева. През 2011 г. Бадаланова-Гелер прави сравнителен анализ на фрагменти от публикуваните вече преписи на „Сказание за Тивериадското море” и фолклорни източници. Изследователката не се ангажира с текстологичен анализ и с позиция за времето и мястото на възникване на архетипа на Сказанието. Особен принос на изследването е, че за първи път се използват в научно изследване всички публикувани текстове и че те се популяризират на английски език⁴⁴. През 2013 г. в бележките към текста на Чебоксарския препис на „Сказание за Тивериадското море” тя отбелязва някои паралели с текстове от старобългарската апокрифна традиция (Книга за светите Тайни Енохови, Откровение Варухово, Слово за Адам и Ева, Борба на архангел Михаил със Сатанаил, Разумник, Разумник-указ, Беседа на тримата светители), а към английския превод – с мотив-индекса на Ст. Томсън и със старозаветната книга Битие. Въз основа на лингвистичен анализ на отделни лексеми тя изказва мнение, че прототипът на публикувания препис, отразяващ една от редакциите на Сказанието е български. Според нея обаче текстът първоначално е битувал като устен разказ, след което е бил записан.

В поредица от изследвания на на устната славянска космогония Ф. Бадаланова-Гелер изследва текста на „Сказание за Тивериадското море” по вече публикуваните преписи. През 2008 г. тя отрази някои общи елементи между „Сказанието” и славянски антропогонически легенди⁴⁵. През 2011 г. Бадаланова-Гелер изследва текста на „Сказание за Тивериадското море” в контекста на апокрифната литература и славянската фолклорна традиция⁴⁶. Тя класифицира публикуваните преписи като тип А-1 (Слепченски препис), тип А-2 (Чебоксарски препис и публикуваните преписи от В. И. Срезневски и Д. Димитрова-Маринова), тип В (препис, публикуван от Е. Барсов) и тип С (препис, публикуван от И. Я. Порфириев)⁴⁷. През 2013 г. въз основа на лингвистичен анализ на отделни лексеми тя изказва мнение, че прототипът на публику-

⁴⁴ Badalanova-Geller 2011.

⁴⁵ Badalanova Geller 2008: 186, 189, 209.

⁴⁶ Badalanova-Geller 2011: 1–113.

⁴⁷ Badalanova-Geller 2011: 64

вания препис, отразяващ една от редакциите на сказанието е български. Според нея обаче текстът първоначално е битувал като устен разказ, след което е бил записан. Особен принос в изследването на текста на „Сказание за Тивериадското море е коментарът към славянските текстове и към английския превод, в който авторката посочва паралелите с други неканонични и канонични текстове, с устни славянски легенди и митеми, характерни за Мотив-Индекс на Ст. Томсън⁴⁸.

„Сказание за Тивериадското море” е известно предимно по руски преписи от XVI–XVIII в., които могат да се разпределят в три основни редакции. В настоящата работа те условно ще бъдат означени като редакции **А**, **Б** и **В**. Дискусионни са въпросите за мястото и времето на възникването на архетипния текст и съответно – на хипархетипите на основните редакции, както и за хронологията на възникването им.

Настоящото критическо издание на текста по 22 преписа, разпределени в три редакции, дава представа за лексикалното разнообразие в тях. Наблюдава се замяна на лексеми, характерни за класическия старобългарски период с руски лексеми. Важно значение имат грешките и преосмислянията, дължащи се на неразбиране на текста от руските преписвачи, които се изясняват чрез паралелни разночетения. Последната публикувана редакция, известна по два късни преписа, е издадена с разночетения. Така текстът на произведението става достъпен за по-нататъшни анализи в цялост и се вижда неговата история през вековете.

Публикуваните аналитични описания на 26 ръкописа, в които се намират преписи на „Сказанието за Тивериадското море”, са особено важни както за проучването на обкръжението на апокрифа, така и за изследването на славянската апокрифна традиция. Повечето ръкописи, в които се намират, са ползвани „*de visu*”. Част от тях са описани, и съответните описания са ползвани при изданието, като са уточнени и допълнени. За пръв път са включени аналитични описания на ръкописи, които досега не са въведени в научно обръщение. Преписът от ръкопис № 1938 от сбирката на Погодин, РНБ – Санкт-Петербург съм ползвала по фотокопия, предоставени ми от А. Милтенова, без да съм работила *de visu* с кодекса. Някои от издадените текстове в миналото са от ръкописи, за които отсъстват археографски данни в публикациите, поради което не беше възможно да се използват *de visu*. Преписът от с. Слепче е в сборник, който е унищожен или е с неизвестно местонахождение днес. За публикуваните от А. Н. Пипин „Свиток божественных книг” и от А. П. Шчапов „Сказание о сотворении мира” липсват археографски данни. Преписът от сбирката на Киевската духовна академия, № 135 (0.8.37), намиращ се в Цен-

⁴⁸ Badalanova 2008: 219–230; Badalanova-Geller 2011: 113–134; Badalanova-Geller 2013: 71–93.

тралната научна библиотека при Украинската академия на науките не е използван, а описанието следва публикувания опис на сбирката⁴⁹.

Текстологическото изследване на преписите, отнасящи се към трите редакции, доказва наличието на общ архетип, възникнал вероятно през периода XI–XII в. в богомилска среда на българска почва. Въз основа на него, също в богомилска среда, са формирани хипархетипите на три нови редакции. Трите редакции са проникнали сравнително рано в руската книжовна традиция. Разночтенията между текстовете на преписите, отнасящи се към една определена редакция, както и паралелите между преписите, отнасящи се към различни редакции, разкриват сложната история на формирането на съответните текстове. Същевременно обкръжението на произведението в сборниците, както и приписките в тях, свидетелстват, че руските преписвачи не са имали съзнание за неканоничния характер на „Сказание за Тивериадското море“, не са схващали неговата дуалистична същност, което само по себе си изключва възможността за възникването му в руска среда. Независимо че преписите съдържат правописни и езикови белези от Късното руско средновековие, в тях се пазят отделни лексеми, характерни за старобългарски ръкописни паметници.

До момента са ми известни следните 30 преписа, отнасящи се към трите редакции:

А редакция:

1. Сеи списокъ ис книги пале. Архангелска сбирка № Д 566, БРАН, края на XVIII в., публикуван⁵⁰, основен – Д⁵¹.

2. Сказание света сего. Сбирка на Барсов № 24866, ГИМ, 1799 г. – Б1.

Б редакция:

1. Сказаніе трудолюбивнѣишѣхъ мужей и боголюбивнѣишѣхъ списано изъ бжтвеннѣишѣхъ книгъ Василия Великаго Григорія Бгослова Іоанна Дамаскина в преславнѣишѣхъ і предивнѣишѣхъ і недовѣдомнѣишѣхъ вѣщеіи в безначалнемъ Гдѣ Бже пасъи възіа Гдѣ Бгъ Славѡфъ прежде всея твари видимнѣишѣхъ і невидимнѣишѣхъ в трѣхъ комарехъ. Сбирка на Болшаков, № 162, фонд 37, РГБ, края на XVII в. – Бол.

2. Златовѣта глѣ. Сбирка на Забелин, № 495, ГИМ, XVIII в., без начало – Заб.1.

3. Сказаніе трудолюбивнѣишѣхъ мжеі списано ѿ бжтвеннѣишѣхъ книгъ Василия Великаго Григорія Бгослова Іоанна Дамаскина в преславнѣишѣхъ вѣще і в предивнѣишѣхъ і недовѣдомнѣишѣхъ в безначальнѣишѣхъ бжтствѣхъ какъ възіа Гдѣ Савѡ прѣ сея видимнѣишѣхъ твари і прѣде день і възітъ земля. Сбирка на Забелин, № 488, ГИМ, края на XVIII в. – Заб.2.

⁴⁹ Петров 1875: 58.

⁵⁰ Димитрова-Маринова 1998: 51–57.

⁵¹ По-нататък преписите, включени в изданието, ще бъдат означавани според тези sigli. Описанието на сборниците е поместено в глава II.

4. [Сказаніе прѣжественныхъ]⁵² и вѣдѣвнѣхъ свѣтителѣй Василия Великаго, Григорія Богослова, Иванны Златоустягѣ и преподѣвнѣхъ вѣца Иванны Дамаскина написанѣ въ бжтвенныхъ книгъ въ преславныхъ и недовѣдомыхъ вѣщѣхъ въ вѣчнѣчнѣхъ и велико Гдѣв Бзѣхъ како взіеть Гдѣв Бгѣхъ Саввофъ прѣде всеа твари видимѣна и невидимѣна нѣси и земли. Сбирка на Тихонравов, № 18, фонд 299, РГБ, XVII в. – Т1 (без край).

5. Слово похвалное Гдѣ нашего Гдѣ Хдѣ. Сбирка на Тихонравов, № 99, фонд 299, XVIII в. РГБ, без начало – Т2.

6. Сказаніе трѣдоловѣнѣхъ и вѣдѣвнѣхъ мѣжен списана зъ вожественѣхъ книгъ Василия Великаго Григорія Богослова Иванны Дамаскина о предивнѣхъ вѣщѣхъ о вѣзначнѣ Гдѣ нѣмѣмъ како вѣзѣ едѣи Гдѣ Саввофъ прѣде всеа твари видимѣна и невидимѣна и прѣде нѣси и земли повесть сѣя дѣшеполезна сказати и слышати послѣшати. Сбирка на граф Толстой, № QXVII-22, РНБ, трета четвѣрт на XVIII в. – Р.

7. Сказаніе трѣдоловѣнѣхъ мѣже и вѣдѣвнѣхъ списано зъ вожественѣхъ книгъ Василия Великаго Григорія Богослова Иванны Дамаскина въ преславнѣхъ и предивнѣхъ и недовѣдимѣхъ вѣщѣхъ въ вѣчнѣчнѣхъ Гдѣ Бгѣхъ какъ вѣзѣ прѣде всеа мира (...)на и невидимѣна твари. Сбирка на А. Н. Попов, № 68, фонд 236, РГБ, XVII в. – П1.

8. Сказаніе трѣдоловѣнѣхъ мѣже списано изъ вожественѣхъ книгъ Василия Великаго Григорія Богослова Иванны Дамаскина въ преславнѣхъ и предивнѣхъ и недовѣдимѣхъ вѣщѣхъ въ соворени нѣа и земли въ вѣчнѣчнѣхъ Гдѣ Бзѣхъ нѣмѣмъ ка вѣзѣ вѣзѣ Бгѣхъ Саввофъ прѣде видимѣна и невидимѣна твари. Сбирка на Погодин, № 1938, РНБ – П⁵³.

9. Сказаніа о чвдѣсехъ Гдѣа нашего естъ Господѣ Саввофъ всеа твари видимѣна и невидимѣна силъ твари (фрагмент). Сбирка на Ундолски, № 1485, фонд 310, РГБ, XVIII в. – У1.

10. Сказаніе вог(...)ныхъ мѣже списано зъ вожественныхъ книгъ Василия (...) № 32.16.11, БРАН, края XVIII в. – БАН1.

11. Въ зачатїи свѣта сего, како Оцѣ нашѣ Гдѣ Саввофъ сотворилъ нѣо и землю. № 45.8.190, БРАН, II половина на XVIII в., без начало, публикуван от В. И. Срезневски⁵⁴ – БАН2.

12. Без заглавие и начало, Музейна сбирка, № 2967, ГИМ, XVII в., – М.

13. Сказаніе о зачатїи свѣта и о сотворенїи мира и перваго члѣвка Адама. Сбирка на Барсов № 2486в, ГИМ, XVIII-XIX в. (не е отразен в изданието и не е ползван в текстологическия анализ, тѣй като не съдържа важни различения спрямо основния препис).

14. Въ зачатїи свѣта сего (фрагмент без начало). Сбирка на Барсов, № 2486а, ГИМ, XVIII-XIX в. (не е отразен в изданието и не е използван в текстологи-

⁵² В квадратни скоби се означава предполагаемото разчитане на повредени места в ръкописа.

⁵³ Текстът е ползван по фотокопия, предоставени ми от А. Милтенова, за което ѝ благодаря.

⁵⁴ Срезневский 1904з: 99–104.

чекския анализ, тъй като не съдържа важни различия спрямо основния препис).

15. Сказание трудолюбивыхъ мужей и боголюбивыхъ списано изъ божественныхъ книгъ Василия Великаго, Григория Богослова, Иоанна Дамаскина и преславныхъ и превъ и невѣдимыхъ вещей и безначальнаго Господя Бже наше како възистъ Гды Саваофъ преде всеа видимыя и невидимыя твари. Сборка на Григорович № 448 (56), Одеска национална научна библиотека „Максим Горки“, XVIII в., публикуван от В. Мочулски⁵⁵. Преписът не е отразен в изданието.

16. “Сказание трудолюбивыхъ мужей списано изъ божественныхъ книгъ Василия Великаго, Григория Богослова, Йоана Дамаскина о преславныхъ прежнихъ неведомыхъ вещей о безначальномъ Господы Богъ нашемъ какъ бысть Господь Саваофъ въ трехъ комарехъ на воздухахъ”. Сборник от с. Слепче, текстът е преписан частично от В. И. Григорович и издаден от А. П. Щапов⁵⁶. Ръкописът е изгубен, липсва описание на сборника. Фрагментът не е отразен в изданието.

17. Слово о зачатии неба и земли. Сборка на Киевската духовна академия, № 135 (0.8.37), Централна научна библиотека при Украинската академия на науките (не е ползван de visu, класифициран е само въз основа на заглавието и на началото му според описа; не е отразен в изданието и в текстологическия анализ).

18. Свиток божественныхъ книг. Преписът е публикуван частично с осъвременен правопис, частично в преразказ от А. Н. Пипин⁵⁷ без данни за ръкописа, който остава неидентифициран. Не е използван в изданието и в текстологическия анализ. Липсва описание на сборника.

В редакция:

1. О Тиверадско море. Сборка на Барсов, № 1418, ГИМ, XVI в., основен, без край, публикуван от Е. Барсов⁵⁸ – **Барс**.

2. Сказаніе о созданіи твари гдни. Сборка на Тихонравов, № 240, фонд 299, РГБ, първа четвърт на XVIII в. – **ТЗ**.

3. Сотворение сотворие. № 21.11.3, БРАН, 70-те години на XVIII в., без край – **БАНЗ**.

4. Сказаніе о сотвореніи неси и земли и о всехъ тварехъ безднахъ. № 32.16.14, БРАН, 40-те години на XIX в. – **БАН4**.

5. Сказаніе о созданіи твари Гдни. № 21.7.9, БРАН, XVIII в. – **БАН5**.

6. Сказаніе о созданіи твари. Сборка на Пискаръев, № 154, фонд 223, РГБ, XVIII в., без край поради загубени листове – **Пис**.

⁵⁵ Мочульский 1887: 173–177.

⁵⁶ Щапов 1861: 262–263; Щапов 1863: 75.

⁵⁷ Пыпин 1862: 52–56.

⁵⁸ Барсов 1886: 5–8.

7. Сказание w созданиї твари Гдни созданныя же тиї Адамове и Еввине и о начале сотворения. Сбирка на Вахрамеев, № 436, ГИМ, първа четвърт на XIX в. – **Вахр.**

8. Повесть егда не бысть небесъ ни земли одно лише море (фрагмент) на отделни листовe, ркп. № 1495, фонд 310, сбирка на Ундолски, РГБ, XVIII в. – **У2.**

9. Без заглавие, без начало и без край, ръкопис № QXVII-22, Сбирка на граф Толстой, РНБ, XVIII в. Фрагментът е използван в текстологическия анализ с означение **P2**. Частично е публикуван в описанието на сборника.

10. Сказание о сотворении мира (без край). Препиcът е публикуван от А. П. Шчапов⁵⁹ без данни за ръкописа, който остава неидентифициран. Не е използван в изданието.

Като основен текст за **A редакция** е използван преписът от сборник № Арх. Д 566, (БРАН) – Д, който е пълен. Като разночетения е приведен текстът от преписа в сборник № 24866 от сбирката на Барсов (ГИМ) – **Б1**, който е без начало.

Като основен текст за **B редакция** е използван преписът в сборник № 162 от сбирката на Болшаков, фонд 37 (РГБ) – **Бол.**, който е най-ранен и най-пълнен. Като разночетения са използвани 11 други преписа. В изданието на този текст не са включени шест преписа, отнасящи се към тази група. Причините за това са различни. Не е включен издаденият от В. Н. Мочулски Чебоксарски препис, тъй като той е многократно преиздаван и коментирани, и освен това е сравнително късен. Препиcът в сборника от с. Слепче, преписан частично от В. И. Григорович и издаден от А. П. Шчапов, също не е включен в разночетенията, тъй като е само фрагмент и неколкократно е издаван. Препиcът в сборник № 135 (0.8.37) от сбирката на Киевската духовна академия в Централната научна библиотека при Украинската академия на науките не е ползван *de visu*. Преписите от сборник № 2486в и от сборник № 2486а от сбирката на Барсов (ГИМ), са късни и не предлагат интересни разночетения, като вторият е непълен (без начало и край). Многократно цитираният „Свиток божественных книг” е издаден частично с осъвременен правопис, частично в преразказ, без каквито и да било археографски данни. При текстологическия анализ обаче ще бъдат използвани фрагменти от някои от тези преписи. В рамките на тази група по-специално внимание заслужават преписите **Заб.1** и **T1**, които съдържат фрагменти, паралелни с преписите от **A редакция**. Те свидетелстват за съществуването на текст, послужил за основа на формирането на хипархетипа на **B редакция**, но който е бил по-близък до предполагаемия архетип. Препис **Заб.1** е без начало, но има типичния завършек на преписите от **редакция Б**, като включва редица допълнения, направени в резултат на „свервяването” на апокрифа с библейския текст.

⁵⁹ Шапов 1861: 263–265.

Като основен текст за **В редакция** е използван преписът в сборник № 1418, сбирка на Барсов (ГИМ) – **Барс**. Изборът на този препис за основен е направен поради това, че той е най-ранен между всички преписи на апокрифа (което е причина някои изследователи да го смятат за най-близък до архетипния текст). Краят на текста е предаден по препис **ТЗ**, който е най-пълен. В отделни преписи се забелязва стремеж за допълване на текста от други източници (на ниво съдържание). Подобни намеси се наблюдават в преписи **БАНЗ** и **БАН4**. Последният обаче пази и някои по-ранни четения. При изданието не са използвани два текста: публикуваният от Шчапов под заглавие „Сказание о мира сего”, тъй като е с осъвременен правопис и без археографски данни, и откъсът от сборник № QXVII-22 от сбирката на граф Толстой, РНБ, XVIII в. Те обаче ще бъдат използвани в текстологическото изследване.

Текстовете, групирани в трите редакции, отразяват изключително голямото разнообразие в разночетенията на лексикално ниво, поради което те няма да бъдат предмет на анализ тук. Ще бъдат коментирани само отделни лексикални разночетения, които съдържат старинни лексеми, или фразите, в които е налице неразбиране на текста и натрупване на грешки. Текстологическият анализ е насочен главно към разночетенията на смислово ниво, изпускането или добавянето на фрази и епизоди.

Критическото издание на „Сказание за Тивериадското море”, съпроводено с текстологическо изследване на ръкописната традиция доказва, че това уникално произведение е част от старобългарската книжовност и дава възможност за по-нататъшни лингвистични, историографски и културологични изследвания. Настоящото издание по максимален брой преписи и реконструкцията на историята на текста запълва една празнина в съвременната медиевистика и същевременно хвърля нова светлина върху отражението на богомилските представи в старобългарската литература.

Изданието на текстовете е направено според групирането на преписите в три редакции, условно означени като **А**, **Б** и **В**. Предаването на текста следва правописа на избрания за основен препис за всяка редакция, като се отразяват графемите, характерни за руската ръкописна традиция от XVII–XIX в. В разночетенията са означени вариантите от другите преписи, съдържащи съответната част, като е спазено написанието от първия посочен препис. В квадратни скоби се добавят отделни пропуснати букви или се предава предполагаемо четене, ако ръкописът е повреден. Механичните повреди в преписите се отбелязват с многоточие в кръгли скоби, ако са в рамките на отделна дума или фраза. С многоточие се отбелязват пропуснати пасажии от представения текст в анализа или в описанието на сборниците. В случаите, когато в основния препис е установен механичен пропуск, в кръгли скоби се добавя липс-

ващата част по друг препис, като след първата скоба има бележка под линия с означение на преписа, от който е взет съответният израз или откъс. Ако разнотеченето обхваща текст от основния препис, разположен на две съседни страници, номерът, намиращ се на следходната или предходната страница, се означава със знак * (напр. ^{40-2*} или ^{40*-2}). Ако е налице механичен пропуск на текст в предполагаемия антиграф или в конкретния препис, разположен на повече от две страници, то след второто число в кръгли скоби се отбелязва страницата от изданието, на която е съответната бележка (напр. ^{40-2*(с. 201)}). В отделни случаи, когато разнотеченето се отнася до словосъчетание, думите в него са означени с едно и също число, като второто число е допълнено с индекс ^a (напр. ^{14-14a}). Ако в отделен препис е установена добавка в началото на изречението, в изданието на текста тя се означава с многоточие в кръгли скоби и индекс (напр. (...)¹).

Няколко от изброените преписи не се отразяват в изданието, тъй като са късни и не предлагат важни разнотечения спрямо основния препис. Публикуваните преписи също не са отразени в изданието, с изключение на този в ръкопис № 1418 от сбирката на Барсов в ГИМ – Москва, който е най-стар (XVI в.).

При описанието на сборниците е следван правописът на съответния препис. В случаите, когато се препечатва публикувано вече описание, това се отбелязва в бележка под линия.

В текстологическия анализ на преписите се отбелязват само отделни паралели с Острожката библия или с други средновековни текстове, които са важни с оглед текста на отделни преписи.

В изданието не се прави сравнителен анализ на писмените и устни извори, съдържащи смислови или текстови паралели със „Сказание за Тиверидското море“ в трите редакции, което ще бъде обект на друга публикация.